

Iz Pogovorov z Danilom Dolcijem

Giacinto
Spagnoletti

O PROBLEMIH MODERNE VZGOJE

... *Danilo, kako poteka vzgojno delo v Centru in kakšna je njegova prihodnost?*

... Značilno je, kako si želimo razvijati glasbeno izražanje. V svetu, ki je na splošno raztresen in kjer razumejo glasbo v glavnem samo kot zabaven konjiček, se pravi kot nekaj neobveznega, kolikor smo pač ostali ujetniki osnovnih, začetnih predstav, ki zahtevajo od umetnosti »uživanje ob lepoti«, pojasnjujemo vsem že vnaprej: ne pravimo otroku: »Moraš govoriti«, ali: »Moraš se ukvarjati z glasbo«, ampak: »Tudi slepec je človek, tudi glušec, tudi mutec, tudi oseba, ki s težavo usklajuje svoje gibe: vendar pa je očitno bolje, če nočemo biti slepi, gluhi, nemi, nezmožni usklajevati svoje telo«. Kot je lepo rekel Kodaly: »Glasbene kulture kakšne dežele ne morejo ustvarjati glasbeniki sami, ampak vse ljudstvo. Pri tem sodelujejo vsi, od otrok naprej«. In to velja za vsako kulturo. Za kulturo v vseh smereh: to ne more biti samo stvar specialistov.

Svoj poskus sem sklenil takole: Zdrav človek se uči uporabljati ušesa, oči, roke, usta, vse svoje čute, celega sebe; seveda nikakor ne gre za hotenje, da bi vsi postali geniji in vsakdo genij v vseh smereh, vendar pa se ne moremo sprijazniti s tem, da bi rasli neobčutiljivi in omejeni. Vzgajamo se za različne oblike odkritij in izražanj, pri vsem tem pa mora biti naš namen organski razvoj. Skupina se o kakem predmetu nekaj nauči in zve — kadar je mogoče — tako da o njem govori, ga opisuje, preučuje, fotografira, riše, oblikuje, uporablja, razmišlja o njem: se pravi, da ga živi na najbolj ustrezen način. Od preverjanja različnih oblik razumevanja se skuša dokopati do celovitega, enotnega razumevanja. Medpodročna dinamika se tako na koncu vključi v medskupinsko dinamiko.

Zanimivo bi bilo zvedeti, iz česa je sestavljena »majevtična« metoda in zakaj si izbral prav to besedo.

V določenem trenutku smo razmišljali o tem, da bi poiskali kakšen drug izraz; saj nismo imeli v mislih prav Sokratovega modela, vendar se nam je prav podoba o babici pri porodu, ki jo ustvarja ta beseda, zdela zelo indikativna. Zato smo vztrajali pri tem izrazu in smo ga vpeljali celo na tuje. (Kolikor vem, beseda ni obstajala v angleščini. Ko so me pri UNESCO prosili za članek, je prevedeni izraz postal del pedagoškega besednjaka, in to ne samo v angleščini.) Ko smo izhajali iz odnosa med dvema osebama (in ta odnos ostaja vseskozi osnova) in iz recipročnosti tega odnosa, nas je zanimalo predvsem vprašanje, kako je mogoče prek dejavnosti tistega, ki začne z majevtično metodo, priti do skupine, v kateri bi bili medsebojni odnosi majevtični; do skupine, v kateri bi bil na koncu vsak posameznik majevt do drugih. Vzgojitelj (v majevtičnem pomenu, se pravi predvsem vzgojitelj določene metode) postane tako svetovalec, ne da bi se pri tem zmanjšale njegove odgovornosti. In prav vsakdo je lahko

vzgojitelj. Program je »napisan že prej«, jasno, ampak *skupaj*, kadar je to seveda mogoče storiti. Knjiga: to so že res sešiti listi, vendar — kadar pride to tega — premišljeni, zapisani in po možnosti natisnjeni *skupaj*.

Ostaja še en korak, po mojem najtežji; za zdaj si ga lahko samo zamišljamo in skušamo celo problematiko razvijati v to smer: gre za majevtično načrtovanje, za zelo kompleksen proces, ki se ga človeštvo še ni lotilo, a se mi zdi povsem nepogrešljiv v novem svetu. Nemogoče je doseči prave rezultate, če se ne soočamo s tremi ravnimi zavesti hkrati: z individualno, s skupinsko in končno z zavestjo družbe v celoti. Nikakor ni mogoče podcenjevati kompleksne in občutljive ravni »osebnih problemov«. Sicer pa bi moral prav vsakdo jasno videti: kakršnokoli je mesto, v katerem živi, je dejansko le abortirano mesto; vsakdo bi se moral tega zavedati in potem delati v »zemeljskem« mestu skupaj z drugimi, ki znajo delati v isti smeri: in pri tem prehajajo iz starih struktur v nove. Znati skupaj z drugimi na organski način odkriti svojo prihodnost, to je ena največjih zalog revolucionarne energije, s katerimi lahko razpolaga svet, eden bistvenih načinov, kako je mogoče sprostiti nove možnosti spreminjanja. Tudi vzgojni center, kakršnega imamo v Mirtu, lahko v malem postane delovišče tega spreminjanja.

Vrniva se k vsakodnevnim vzgojnim problemom. Točka, ki nam je bila jasna že na začetku naših seminarjev, se je dotikala odnosa avtoritarnost-antiavtoritarnost. Zdelo se nam je dokaj razvidno, kako je z napredovanjem edinole permisivnega delovanja antiavtoritarnost dejansko postala isto kot avtoritarnost: samo z narobe obrnjenim predznakom. Spontaneizem je mogoče razumeti kot reakcijo na staro avtoritarnost: vendar pa ne razvija avtonomnosti, ne ustvarja avtonomnih modelov. V zadnjih letih sem skušal preučevati šolske projekte in iniciative na raznih koncih sveta, projekte, ki so nastopali pod znamenjem tako imenovane avantgarde. Nezadovoljstvo večine otrok, ki prihajajo iz takih ustanov, je očitno in zelo pomembno dejstvo. Neki takšen nedaven primer mi je še zdaj pred očmi. Neko dekle, ki se je imelo za violinistko, pride iz enega teh institutov in se razgleda naokoli: glasbeniki, ki bodo šli jutri po vsem svetu in tam nastopali, so študirali violino v Moskvi, pri Rostalu v Bernu . . . Ugotovila je, da ne zna igrati in da pri dvajsetih letih ne more začeti vsega skupaj še enkrat znova. Rekla je, kakor tudi toliko drugih: »Odrasla sem sicer v prijetnem ozračju, vendar odrasli okoli mene niso znali prevzeti svoje odgovornosti«.

Eden temeljnih ugovorov, ki sem si jih zastavljal in na katerega sem skušal najti odgovor, je bil tale: kako je v znanstvenem okolju mogoče uporabiti majevtični proces? Nekateri znanstveniki, ki sem jih vprašal za mnenje, strokovnjaki, kot Lucio Lombardo Radice, Emma Castelnuevo in drugi, so menili, da je lekcija v bistvu nenadomestljiva. Opozoril sem na svoje zadržke v zvezi s to trditvijo, vendar nisem natančno vedel, kako bi lekcijo resnično nadomestili. Naša skupna razmišljanja pa so pripeljala do tega, da so se nekatere stvari vseeno razjasnile. Predvsem — ponavljam ti to, kar sem zapisal v knjigi *Kdo ve, ali ribe jočejo* — zmorejo otroci znova odkrivati, če jim pri tem primerno pomagamo: in to od Arhimedovih odkritij pa vse do zelo zapletenih ravní. Vzgojitelj mora biti oporna točka. Včasih je primerno, da otrokom prikažemo snov, ki je delno že strukturirana, tako da olajšamo procese izdelave in abstrakcije, pri tem pa moramo

biti vseskozi pozorni na duševni razvoj otrok, na njihovo psihologijo, razvijati moramo procese, ustrezne zrelosti vsakega posameznika. Pomembno je tudi dejstvo, da naj sodobnejša matematika bolje ustreza otroškim, preprostim psihološkim strukturam: tesne zveze obstajajo med elementarno pedagogijo in najbolj razvito matematiko. Nasproten dokaz o primernosti kake metode, celega kompleksa metod, lahko dobimo, če na kakšnem področju uspejo prav vsi, vsi brez izjeme. Vsakokrat, kadar je kak otrok psihološko zavrt pred matematiko (»ali poznam magično formulo ali ne odgovorim«), se sproži proces zmanjšanja zmožnosti, proces pohabitve. Temeljna zahteva se torej zastavlja na ravni: ne osamiti matematike na nobenem nivoju. Tudi ta pristop mora upoštevati zgodovino, psihologijo, druge pristope. Matematika ni vse: lahko pa da svoj prispevek. Tudi k oblikovanju značaja: ko navaja otroka, da ima za upravičene vse hipoteze, hkrati pa mora vse podvreči preverjanju. Če pa vse to počnemo v enem samem, ločenem okolju, omejenem obsegu, postanemo odtujeni, naši možgani pa razklani: na primer revolucionarji v matematiki in konformisti ter reakcionarji v odnosu do družbe.

Problem je resen. Kako je mogoče preseči lekcijo? Lekcija pomeni tipično strukturo starega šolskega sveta. V New Yorku sem srečal mladega eksperimentatorja Jima Brunija, italijanskega rodu, ki je preučeval pedagogijo matematike. Na svoji univerzi in pri Fordovi fundaciji je prosil, da bi za leto dni prekinil poučevanje in bil ta čas v neposrednem stiku s skupino osemletnih otrok iz osnovne šole. Ko je začel svoj eksperiment, je po treh tednih opazil, da otroke matematika nikakor ne zanima. Minil je še teden dni in ugotovil je ne samo, da se otroci ne zanimajo za matematiko, ampak da ne kažejo nobenega zanimanja za šolo nasploh. Tedaj je sprožil zelo odkrit pogovor. Kje bi hoteli biti? Kaj bi hoteli početi? Med pogovorom otroci na začetku niso imeli niti najmanj jasnih pojmov, na koncu pa so se vsi skupaj odločili, da bi njihovim željam še najbolj ustrezalo, ko bi bili na cesti in opazovali avtomobile. Tako je šel Jim z otroki vsak dan na cesto in ustavili so se na križišču, koder je vozilo veliko avtomobilov. In otroci so začeli opazovati: nekateri različne barve avtomobilov, drugi moč motorjev, tretji različne avtomobilske znamke, spet drugi značke; in pri tem so si vsi zapisovali svoje podatke v beležnico. Počasi so začeli urejati vse te podatke, delali so si statistike in razpredelnice. Niti zamisliti si ni mogoče, kakšna matematika se je razvila iz tega dela; na koncu so prišli do verjetnostnega računa... In vsakdo ve, kako nenavadno je, da se otroci tako hitro soočijo s snovjo, ki jo predavajo na univerzi. Izhodiščna točka je bilo torej čisto določeno zanimanje otrok in odrasli se pri tem ni obnašal ne kot diktator ne kot oseba, ki bi izročila svoj mandat drugim.

Tako smo torej lahko ugotovili naslednje: kadar se otrok z resničnim zanimanjem in globoko motivacijo ukvarja s kakim delom, v dveh letih odkrije in se nauči več kakor sicer v desetih, petnajstih letih.

Skupno iskanje prinaša nenadomestljive rezultate. Med nekim seminarjem so otroci predlagali temo, ki je bila na prvi pogled morda videti nekoliko nenavadna: ugotoviti, kakšne vrste tišine obstajajo. Deček, ki se je teme spomnil, je na začetku predlagal, da bi šel vsak od nas za pol ure na prosto in si zapisal beležke. Tudi jaz sem šel z beležnico na polje in si zapisal različne oblike tišine, ki so mi prišle na misel. Ob domenjenem času smo se spet dobili za okroglo mizo. Neki deček je začel: »Obstaja

tišina opolnoči, ko se mafijaš pripravlja, da se bo spravil na reveža.« Potem je neka deklica rekla: »Je tudi tišina materi, ki da prvokrat piti mleko svojemu otroku.« In drug otrok: »Obstaja tišina družinskega očeta, ki je ves dan zaman iskal delo, ko se vrne domov in gleda svoje otroke.« Potem je bilo na vrsti dekletce, ki je vsa zardela, ko je spregovorila: »Obstaja tudi tišina dveh zaljubljenecv.« In tako naprej, eden za drugim. Ko je minilo tričetr ure, se je dvignil najhen deček in dejal, da smo se po njegovem vse dotlej v celoti motili, saj tišina sploh ne obstaja. Sledila je obširna razprava, v kateri je deček skušal dokazati svojo trditev. »Kadar smo ponoči na prostem in pravimo, da je tišina, to sploh ni res: saj slišimo veter, ki veje skozi listje in se mu zvok spreminja glede na liste, tako da ima vsaka rastlina drugačen glas, vsaka posamezna rastlina, celo trava, za katero se nam zdi, da je sploh ne slišimo . . .« In na koncu smo vsi skupaj družno ugotovili, da tišina ne obstaja. Obstaja ali ne obstaja samo zmožnost, da jo slišimo. Ko sem stopal iz sobe z beležnico z zapiski v žepu, sem razmišljal, kaj bi se zgodilo, ko bi bil otrokom predaval lekcijo. Razmišljal sem tudi o tem, kako pomembno je bilo vse skupaj, kakšno kvalitativno novo raven vednosti smo dosegli, ko smo ponižno iskali vsi skupaj.

Kako se je vse tisto, o čemer ste prej razpravljali pri seminarjih, organsko apliciralo v Vzgojnem centru?

Začeli smo z malčki, v glavnem med štirimi in petimi leti (letos tudi s šestletniki: v celoti imamo devetdeset otrok in šest vzgojiteljev): in polagoma se je eksperiment razširil na fante in dekleta do približno štirinajstih let. Pri izboru ni nobene diskriminacije, vendar malčki v glavnem prihajajo iz revnih družin ali pa iz družin, ki so že predhodno skupaj z nami izoblikovale hipotezo o načrtovanju in o celotnem vzgojnem procesu; ali pa nas je na določene družine opozoril krajevni svet, za zdaj še neformalen in dokaj omejen, vendar zelo preudaren in z velikim občutkom odgovornosti.

Na začetku vzgojitelj vsako jutro vpraša vse malčke, vsakega posebej, kaj bi tega dne radi počeli. Ko vsak pove svoje (na koncu tudi vzgojitelj, ki seveda odgovorno pretehta svoje delovne predloge), in če se pojavi — kakor se večinoma tudi zgodi — potreba po uskladitvi in soglasju vseh izbir, pride na vrsto razprava, vse dokler ne najdemo rešitve, ki zadovoljijo vse, vključno z vzgojiteljem. Izkušnja, ko otroci pridejo do nove kvalitete odločitev in se pri tem učijo usklajevati in prilagajati svoje zahteve, ko se torej učijo načrtovati, tako posamezno kot v skupini, ta izkušnja ima neprecenljivo vrednost prav za vse.

Seveda je treba pri tem premagati določene nevarnosti: predvsem to, da ta proces — zlasti, kadar vzgojitelj ni s celim srcem zraven — ne bi postal tako rekoč obred: z vsemi formalizmi, ki jih kak obred vsebuje. Poleg tega je čisto naravno, da se majhni otroci včasih utrudijo od tega, da bi se morali posvečati stvari, za katero so se sami odločili. Vendar naj vsakemu, ki bi očital, da je ta izkušnja prezgodnja, da otroci štirih, petih let ne morejo razumeti strukturnih problemov in se z njimi soočiti, opišem pomenljivo epizodo. Deklico, ki se je nekega popoldneva v šolskem avtobusu skupaj z drugimi vračala domov, je nenadoma obšla misel, in rekla je svojim tovarišem: »Ampak Center v Mirtu je vendar naš«. »Seveda, Jasno,« so odvrnili nekateri. »Zakaj je pa potem,« je nadaljevala mala, ko je malo pomislila, »šola, v katero hodi moja sestra, direktoričina?«

Vendar je prav, da ne mitiziramo položaja otrok, pa tudi odraslih ne. Delamo tako, da vrednotimo izvire lokalne kulture, vendar zunaj bolj ali manj lepo zvenečih pozicij toliko predlagane deskolarizacije. Tolstoj, ki je sicer nekoliko sladko in romantično vrednotil otroško in ljudsko naravo, si je že pred stoletjem pridobil to zaslugo, da je poglobil resen, čeprav začasen eksperiment, in prispeval k praktičnemu uresničevanju neposrednih odnosov izjemno bogate in subtilne kvalitete. Skratka, zunaj okvirov jalovega pričakovanja med avtoritarnostjo in antiavtoritarnostjo skušamo razviti avtonomijo raziskovanja in oblikovanja na osnovi skupnega procesa odločanja.

Rad bi naštel nekaj primerov samo zato, da bi prikazal kvaliteto tega raziskovanja. Otroke narava seveda zelo privlači. Ob odraslem vzgojitelju se spontano navajajo na odkrivanje cvetic, dreves, kamnov, polžev in še toliko drugega, pri tem pa vzgojitelj teži k temu, da se njihovo opazovanje vse bolj pogloblja. Kaj je različno in kaj podobno med tem in onim drevesom? Po tej poti med drugim odkrijejo tudi to, da ne obstaja niti en sam dan, ki bi bil podoben drugemu, en sam cvet, ki bi bil enak drugemu, en sam cvetni listič, ki bi bil enak drugemu: hkrati pa ima prav vsakdo *en* nos, vsakdo *dvoje* očes, vsak mandeljev cvet *petero* cvetnih lističev. Tako je živo, poetično mogoče razumeti abstrakcijo števil.

Skrbno smo znova premislili lokalne igre: skupaj z otroki smo preverjali, katere so najbolj zanimive in razburljive; katere najbolj jalove in ponavljajoče se. Najbolj uspešno je bilo delo s tistim materialom, ki so ga otroci sami odkrivali in prinašali s sabo; krajevni obrtnik je izdelal dve hišici in pri tem seveda upošteval krajevni slog; potem smo imeli dva majhna, a čisto prava šivalna stroja (bila sta na baterije, izdelana pa tako, da se malčki niso mogli poškodovati), potem mizarsko mizo, material za slikanje, glino za modeliranje, les različnih velikosti in oblik, ki ga je bilo na najrazličnejše načine mogoče razstavljati, sestavljati v makete; in tudi material, primeren za čutilne izkušnje (tipalne, vonjalne itd.).

Ko so nekateri otroci na primer opazili, da iz bližnjega jezera, ki ga je ustvaril jez, iz vode gledajo drevesa, in so potem hoteli vedeti, zakaj, je z njimi stopil v stik človek, ki je sodeloval pri gibanju za postavitev jez. Pri potočku jim je pokazal, kako je mogoče zgraditi jez, in jim razložil, kako deluje veliki jez, ki ga prej ni bilo. Potem so otroci sami s preizkušnjo na manjšem modelu preverjali, kako deluje jez.

Začeli smo skupaj peti; ker imajo krajevne pesmi preširok razpon za otroške glasove, otroške pesmi pa so v glavnem bolj didaktične kot muzikalne, in ker ima že tako pičila ustrezna otroška glasbena literatura zelo oddaljene kulturne značilnosti, smo skušali namenoma skladati novo glasbo.

Nikakršna pretirana naglica nas ni priganjala pri učenju branja in pisanja: kolikor bolj se zanimanje otrok pogloblja in organizira, toliko lažje obvladujejo tudi to področje. Eden od problemov, s katerimi smo se letos soočili pri šestletnih otrocih, je bil v tem, kako jih naučiti pisati. Kako se lotiti pisave, ko pa so bili otroci velikokrat vse kaj drugega kot motivirani za uporabo pisane besede? Problem je bil v tem, da je bilo treba dihati z otrokom, ga naučiti odkrivati obraze, predmete in tako naprej... Naša hipoteza je bila, da nam bo uspelo v otroku spodbuditi in razviti željo po komuniciranju prav prek tega posebnega kodeksa — pisanega jezika. Če

pomislimo, kako otrok uživa nad tem, kar vidi, in nad tem, kar sliši, zlahka ugotovimo, da sta mu slikarstvo in glasba dosti bolj neposredno dostopna.

Med drugim smo se srečali s konkretno težavo, saj so pritiskale na nas družine, da bi šestletni otroci, se pravi še pred prvim razredom osnovne šole, že po enem dnevu ali tednu dni morali začeti brati in pisati. Kako razložiti družinam, da čakamo na to, da otrok dozori? Po drugi strani pa se je otrok vseeno moral naučiti pisati. Pravi napotek je prišel čisto nena doma, ko je deklica, ki v dveh mesecih ni doživela nikakršnega pritiska, da bi se morala naučiti pisati, rekla, da želi poslati razglednico svoji teti, ki živi v Nemčiji. »Tudi jaz bi rad napisal razglednico.« »Tudi jaz.« »Tudi jaz.« Tako so na osnovi te želje začeli pisati naslov, pa potem ime tete ali matere in tako naprej. Zelo pomembno je poudariti, kako vse postane živo, kadar je najmanj mogoče pričakovati; odkritja, do katerih se dokopljemo od časa do časa, so zato bistvena.

Ko sem nekega dne opazil, da so v skupini šestletnih otrok, s katerimi sem največkrat delal, nekateri izrazili željo, da bi videli še kaj drugega kot Partinico, saj so spoznali, da se svet ne končuje v njihovem kraju, sem drugič prinesel s sabo fotografije različnih dežel z vsega sveta pa tudi umetniške reprodukcije. Med materialom, ki sem ga zbral tudi nekoliko po naključju, sta bili dve monografiji, ena posvečena Le Corbusieru, druga Wrightu. Za nekaj časa sem se umaknil; in ko sem se vrnil, sem videl dve deklici in dečka, kako listajo Le Corbusierovo knjigo; odložili so jo, ne da bi pokazali kakšno posebno zanimanje, in odprli Wrightovo. V določenem trenutku se je najmanjša od otrok, še ne šestletna Angela, ustavila na določeni strani in rekla: »Rada bi bila tule,« in pokazala na »hišo ob slapu«. Druga dva sta prelistala še nekaj strani in se vrnila. Deček Gaspare je s pozornim pogledom naredil nekaj primerjav; in ko si je ogledal eno najbolj značilnih Wrightovih hiš, izdelanih iz lokalnega materiala, lesa in kamna, je rekel: »Jaz pa tule«.

Lahko si predstavljaš moje presenečenje: ti šestletni otroci so bili že sposobni razumeti sporočilo enega največjih arhitektov našega stoletja. Ko sem pripovedoval o teh stvareh Treccaniju in Zeviju, sta se tudi ona dva resno zamislila. Naslednje dni je knjiga ostala odprta na strani s »hišo ob slapu«, tako da so si jo lahko vsi ogledali.

Ampak s takimi odkritji, ki so za nas vsekakor temeljna, smo se srečali tudi na drugih področjih. Prav zdaj, denimo, preizkušamo sistem, s katerim bi vpeljali glasbo kot dopolnjujoč del v vzgojo. Tu je treba razčistiti nekatere osnovne reči, kajti v zvezi s tem gre za temeljni nesporezum. Ljudje večinoma ne upoštevajo, da svet z izredno težo pogojuje otroke. Družba, v kateri živimo, se pravi trgovsko-kapitalistična družba, v najboljšem primeru misli, naj otroka pustimo svobodnega. Svobodnega? Prav vedno je do skrajne meje pogojen. Problem je v tem, da vemo, ali je v tem svetu tako subtilnih pogojenosti mogoče postaviti nasproti drugačne vzgojne metode in kako je mogoče ustvariti veljavne alternative. Tu se skriva pravo vprašanje, kajti kadar dajemo otrokom jesti, kadar govorimo z njimi, ne počnemo nič drugega, kot da jih pogojujemo: otrok se bo naučil govoriti tako, kakor mu govorimo mi. In v tem obsegu razvijamo naše izkušnje v zvezi z glasbo.

V skupini šestletnih otrok smo naredili prvi eksperiment z odlomkom Bachovega dvojnega koncerta v d-molu. Pazljivo so poslušali, vendar jih

nismo hoteli preveč utrujati. Na koncu drugega, počasnega stavka sem vprašal neko deklico, ali je bil odlomek, ki ga je poslušala, vesela ali otožna glasba. Deklica, delavska hči, mi je zelo sproščeno odvrnila, da je bila glasba otožna. Nadaljeval sem z novim vprašanjem: »Pa violini, ki se pogovarjata, sta si nasprotni ali se imata radi?« Pristrčno me je dregnila s kormolcem in mi rekla, kako je čisto jasno, da se imata radi.

Seveda smo zelo pazljivi pri izboru glasbe. Včasih jo uporabljamo in izbiramo kot podlago k posameznim dejavnostim. Če otroci na primer delajo z glino, lahko pomaga določen tip glasbe, določenih ustvarjalcev in določenih obdobj; vendar mora biti vse pravilno odmerjeno, celo glasnost posamezne glasbe; sicer obstaja nevarnost, da pride, kot bi rekel Adorno, do raztresenega poslušanja. Prepričan sem, če naj navedem poseben primer, da je mogoče dobro poslušati glasbo med opazovanjem morja. Gre za to, da smo lahko prisotni v različnih smereh, ne da bi zato morali postati shizofreniki.

Drugo področje, na katerem skušamo delati, je področje spraševanja: otroci si zastavljajo veliko vprašanj in ne moremo se jim ogniti; celo naša naloga je, da jim pomagamo iskati odgovore. V zvezi s tem je bilo na primer med božičnimi dnevi pomembno ugotoviti, kaj se pravzaprav dogaja v otrocih med praznovanjem. Naj razumejo božič kot nekaj izmišljenega, kot ritual? Začeli smo se spraševati, kdo je bil Jezus. Z otroki smo razpravljali o tem, zakaj je bil ubit. Polagoma se je odkrilo, da je pridigal bistveno drugačno življenje, v katerem bi se vsi čutili bratje; ampak ta ideja je morala priti v nasprotje s koristmi drugih, saj se jima ni zdela skladna z njihovimi interesi in zakoni. In potem naprej: kolikor daljši je bil niz novosti, ki ga je vsebovalo Jezusovo sporočilo, toliko močnejša je bila pri nekaterih želja, da bi se ga znebili kot nečesa nevarnega. S tem da smo izhajali s te točke, se pravi, da smo pripovedovali stvari s konca, smo lahko prispeli do pojma božiča. Vprašanje, ki je viselo v zraku in ki smo ga tudi postavili otrokom, je bilo tole: »Je bil dober človek ali ni bil?« In ko so premislili, so vsi odgovorili: »Seveda je bil dober«. »Zato so ga tudi umorili«. Tu seveda ni šlo za avtomatičen odgovor, do te točke so otroci prišli po razmisleku. In tako si je čisto preprosto vsak razložil, da je božič praznik, ob katerem se spominjamo rojstnega dne tega dobrega človeka: v njegov spomin ljudje vsega sveta praznujejo dan njegovega rojstva.

Kakih petnajst dni po tem pogovoru sem se hotel prepričati, do kod je seglo njihovo razmišljanje. Približno ob desetih zjutraj, v trenutku ko so dobili svojo skodelico mleka, sem v skupini vprašal: »Mislite, da je bilo za Jezusa naporno, da je bil dober, ali ne?« Drug za drugim so vsi odgovorili, kako je bilo za Jezusa res naporno, da je bil dober, kajti vsakokrat je šlo za pomembno pridobitev. Potem je Enza, deklica sinjih oči, pripomnila: »Zato so ga tudi umorili«; in po nekaj trenutkih razmišljanja je deček Maurizio rekel: »Se razume, hotel je spremeniti svet«.

Nekega dne, po koncu dolgega sestanka naših sodelavcev, je bilo zelo vroče in bila je dobra priložnost za kopanje. To je bilo poleti, pred dvema letoma. Spremil sem do morja nekaj svojih otrok, z nami pa je šel na obalo tudi Pino Lombardo, moj nadvse ljubi sicilski sodelavec, skupaj s svojim petletnim sinkom Leonardom. Med sestankom smo spregovorili o številnih problemih, in zdaj, ko sva bila skupaj, je beseda znova nanese nanje. S Pinom sva hotela spet pretresti nekatere stvari. Mali naju je tri, štiri minute

poslušal, potem pa dvignil prstek in vprašal: »Bo ta vajin sestanek še dolgo trajal?« Kakšen drug otrok bi začel brcati očeta v piščal. Nihče ni otroku nikoli povedal, da je mogoče dvigniti prst, vendar je bil vzgojen resnično demokratično. Določeni odnosi in navade se razvijajo postopoma in vzgojni proces se tako pogloblja. Vzgojni center postaja znotraj družin priložnost, da ljudje znova razmislijo o družinskih odnosih, vzvod, s katerim bomo premaknili vsaj del stare družbene, ekonomske in politične strukture. Delo, ki ga opravljamo, se ne postavlja samo kot objektiv, skozi katerega pomagamo zoreti otrokom, ampak prek njih prodira tudi v družine, vpliva na njihovo mentaliteto, oblikuje in potiska naprej nove demokratične fronte.

POEZIJA JE PRILOŽNOST

Če se ne motim, se zate vprašanje pisanja poezije in na splošno vprašanje umetnosti ne zastavlja več kot izolirana akcija, kot skupek izraznih elementov, namenjenih pozornosti elit, ampak kot demokratizacijska pisava, namenjena za razpravo v skupini. V »uvodu« knjige Bog klopotov jasno govoriš o »neustavljivi potrebi . . . oblikovani med srečanji in spopadi dela . . . ciklostirani za zainteresirane prijatelje — tovariše . . .« Ko si pesniška pisava nadene obliko, postane »priložnost za novo pozornost in invencijo«, kajti kakor pišeš, »poezija zbuja pesniško občutljivost in novo poezijo okoli sebe«: prav v preprostih okoljih kakor so kmetje, dninarji, ravno otroci. Zdi se mi, da bi bilo treba razjasniti to pomembno vprašanje, zlasti glede na implikacije, ki jih vsebuje na didaktično državljanski ravni.

Pesniško izražanje je lahko priložnost za iskanje in odkrivanje, prav kakor je bila risba za Leonarda. Beseda lahko postane orodje iskanja, predvsem če deluje »v funkciji« poezije. Poezija je tudi intuicija, radar, možnost, da vsakokrat v obrazu, v določenem obrazu vidiš tudi onkraj tega obraza: v njem moraš dojeti parabolo, ki razkriva še nekaj drugega. Ko se človek prebija in preizkuša v tej smeri, ugotovi, da je poezija zmožna sugerirati, da ima v sebi celo moč izzvati drugačen način bivanja; in kdor doživi to izkušnjo do konca, začne spoznavati neštete korenine, ki ga vežejo, ki bi ga morale vezati z vsem. Če pravim, da bi morale te korenine vreti iz naših čutov kakor korenine, ki srkajo iz ostalega sveta, me imajo nekateri za norega. Ampak le kako je mogoče spregledati — in le malo jih to opazi — da je to resničnost? Ne gre samo za korenine, ampak za popkovine. Vsak človek je zmožen imeti brezštevne, čeprav nevidne korenine, ki ga povezujejo z ostalim svetom v vseh smereh. Oči, ušesa, naša koža pomenijo izhodiščno osnovo za ta postopek. Če ponoči gledamo oddaljeno luč, imamo občutek, da do nas prihaja samo tenka igla svetlobe: v resnici pa svetlobni vir razširja svoje snope žarkov v vse smeri. Vsako telo, vsak človek je — ali bolje rečeno, lahko bi bil — središče žarčenja v vse smeri.

Zal pa se človek v Milanu ali v New Yorku — govorim na splošno, seveda — zoži na to, da je blokiran v svoji koži, konča tam, kjer se končuje njegova koža; manjka mu možnost globokega in kompleksnega sprejemanja. Ne toliko razvoj pesniških zmožnosti kakor razvoj določene pesniške osebnosti omogoča pesniku (vendar bi to morala postati potreba za vse), da preiskuje resničnost, tudi zgodovinsko, pa naključno resničnost in pri tem razkriva njene meje (prav tu je, denimo, pomembnost Guernice). Po drugi

strani obstaja možnost, kako bi rekel, preroškega delovanja, napredne, alternativne vizije. To je druga velika funkcija umetnosti. Bach je skušal v glasbi ustvariti idealne modele; v določenem smislu je skušal ustvariti model življenja, model Boga, in ga je tudi ustvaril.

Umetniško dejanje kot tako vedno vsebuje nekaj skrivnostnega; vrtnec je, v katerem ni mogoče razumeti, kaj se dogaja in zakaj se dogaja. Vendar vseeno verjamem, da je mogoče govoriti tudi o avtentični poetski funkcionalnosti.

Kar se tiče mojega malega življenja (malega zato, ker se zavedam, da sem na zemlji, ki je samo točka v prostoru, sam najneznatnejša točka), je vsaka odločitev porojena v okviru vizije, in vizija se je prek izkušenj postopoma dopolnjevala in ostrila, vedno širše, vedno globlje. Kot otrok sem na planjavi blizu Scrivie skušal odkriti, opazoval sem svet okoli sebe in počasi začenjal odkrivati; in če ne bi bil odkril, če ne bi bil izostril določenih stvari, ne bi šel nikoli v Nomadelfio, ne bi pozneje prišel na Sicilijo; po drugi strani pa je moja navzočnost na Siciliji jasno določila potrebo po razvidnosti, ki se je potem na vsak način hotela uresničiti, udejaniti. Če se na to iskanje ne bi napotil tudi pesniško, bi bil celoten tok mojega življenja drugačen. Včasih, v določenih obdobjih je poezija zame pomenila predajanje življenju, nepisanim ljudem, ki se niso znali izražati: in postajal sem njihovo pero ali njihov glas. V drugih dolgih obdobjih pa — kakor glina za kiparja ali barva za slikarja — so prav življenje samo, otroci, ljudje postajali snov moje poezije; postali so pokrajina, reka, v kateri sem živel, kadar mi je uspelo začutiti to snov vso živo; medtem ko ne vem, do kakšne mere sodeluje barva pri slikarjevem ustvarjanju. Čutil sem potrebo, da se umetniško delo ne razvija samo iz ravnine, iz gora, iz rastlin, ampak iz glasov, iz akcije, iz življenja ljudi: »poezija« pomeni ustvarjanje.

Primer poezije prek pisane besede torej po tvojem postane — ali lahko postane — čisto poseben primer . . .

Marsikdo zatrjuje, da je bilo Jezusu vse jasno, da je bil nekakšen živ stroj, in ko je govoril z ljudmi, se je izražal v parabolah in s tem svojo misel popreprostil, jo naredil vsem razumljivo. Vendar mislim, da ni bilo tako. Po mojem je znal brati v hribih okoli sebe, znal je brati v rekah, v poljih, v življenju živih bitij: skušal se je naučiti, intuitivno spoznavati. In to, kar je doumel, ko se je dokopal do resnice prek intuicije, je delil tudi drugim, prav tako sveže, kakor je doumel sam. Tako so se rojevale njegove parabole. V tem smislu je bil pesnik. V določenih trenutkih je bil izraz lahko neskončno pesniški in užiti ga je bilo mogoče na vseh ravneh. Vsakdo je bil zmožen razumeti, od otroka do odraslega. Vendar je bilo vse to sad napornega odkritja. In včasih mu je uspelo v manjši meri.

Vendar umetnost ni vse v območju vednosti . . .

Nič strašnega se mi ne zdi, da ljudje ne vedo vsega, po mojem je nevarno predvsem to, da ne zastavijo svojega življenja za iskanje in da si ne prizadevajo, kadarkoli je le mogoče, zvedeti kaj več. Vse prevečkrat so ljudje raztreseni, prevečkrat zaprti, prevečkrat slepi, prevečkrat električne luči služijo samo temu, da ljudje ne vidijo drugih luči. Potrebno bi bilo, da bi človek spet začel iskati globlji smisel in si pri tem zastavljati res temeljna vprašanja.

Globok, nujno potreben prispevek prav na tej ravni morajo dati pesniki, umetniki, filozofi.

Če ostanemo v okviru velikih vprašanj: kaj lahko po navadi opazimo? V religioznem svetu se je pogosto izoblikoval izjemno zmeden položaj: po eni strani so velika vprašanja v nevarnosti, da postanejo stara ropotija, pokopana pod vraževernostjo, po drugi strani pa živi na milijone človeških bitij, ki gledajo na ta vprašanja skorajda s sumom, skorajda z nekakšnim občutkom vzvišenosti, in življenje se tako zoži — tistemu, ki gleda nanj od zunaj — na edini trud, da bi si bivanje bolje uredili v smislu varnosti in celo nekakšnih zagotovil. Nekatera socialistična stališča so v določenem smislu celo zasmeh tem velikim vprašanjem. Mislim, da bi morali zdaj znova pretresti te velike probleme in si končno razjasniti, kako je popolnoma nevzdržen vsak človekov poskus, da bi si vse stvari razložil s popolnim in vsemogočnim Bogom. Končno bi si morali razjasniti, kako je odločilno predvsem to, da znamo zrelo izoblikovati utopijo omege. Edinole tako lahko meje, meje od vekomaj, presežemo s stalnimi, nepretrganimi poskusi: v intuiciji omege. Novo prihodnost, utopični horizont mora oblikovati prav vsak posameznik, če hočemo, da bo človeško življenje dobilo smisel, pri vsem tem pa moramo upoštevati zgodovino, nujnost in hkrati moramo ustvarjati nove izbire: učiti se moramo sanjati in udejanjati nove sanje.

Naj se vrnem k svoji temi: sanje bodo zmagale, če jim bo uspelo osvoboditi svojo snov. Osebna samoanaliza, skupinska samoanaliza, ljudska samoanaliza so nujno potrebna orodja-metode, če hočemo priti do zavesti o problemih, do individualizacije ciljev: in tudi, če hočemo prav domisliti domneve za spreminjanje, če hočemo izoblikovati sile, potrebne za to spreminjanje. Napredovati samo takrat, kadar nas kaj priganja, je zgrešeno, nezadostno. Ali samo takrat, kadar nas kaj privlači. Želja, bistvo vsakega razvoja, je kombinacija potrebe (to je spodbuda nujnosti) in upanja. Dozoreli smo iz, zdaj dozorevamo *proti* določenim ciljem.

Reči moram, da bi bilo v zvezi z razvojem treba vsakokrat pogledati, kaj je tisto avtentično, kar je treba razvijati, in katere so tiste avtentične situacije, če sploh so, na katere se je treba cepiti. In še naprej: ko govorimo o napredku, je izjemno pomembno, da si zastavimo tole vprašanje (otroci na naših seminarjih so si ga zastavili): kdaj gre za resničen napredek, kdaj pa se spremeni v samouničenje? V zvezi s tem le redko kdo ve, kako pičila je obstoječa literatura o tem vprašanju. Ko so mi otroci predlagali seminar s to temo, sem šel pregledat različne enciklopedije: ugotovil sem predvsem to, kako malo so ljudje razmišljali v tej smeri.

OPOREČNIŠTVO

Mislim, da bi moral v zvezi z oporečništvom razčistiti še nekatere stvari.

Ko sem se pri dvajsetih letih zavedel, da živim v družbi, ki sem jo v veliki meri imel za samomorilsko, sem začutil, da se moram odločiti za izbiro, in ta moja izbira (ta beseda takrat še ni bila v rabi) je bilo oporečništvo. Zame je bil začetek oporečništva, ko sem začel gledati svet z novimi očmi. V tem smislu in neodvisno od moje vloge mi je v naslednjih letih pomagala vedno tesnejša bližina otrok in na splošno mladih ljudi. V zadnjih časih se zatekam h konkretnemu primeru, kadar se trudim, da bi me razumeli, kaj hočem, ko govorim o obnovi, o boju proti sklerozi.

Ni res, da mora seme zginiti, ni res, da mora seme umreti; seme mora vzkleti; in kadar ima seme trdo lupino, kakor pri smrekovem storžu, nam mora uspeti, da zgnije lupina, da jo odstranimo, saj obstaja nevarnost, da uduši dihanje semena. In če po drugi strani hočemo, da to seme vzklije, mora pritiskati od znotraj, humus pa mora spodbuditi seme tako, da mu s svojim pritiskom pomaga prebiti lupino. Mislim, da je to potrebno iz dveh razlogov. Prvič: vsakokrat, kadar se pred nami pojavi oblika skleroze, ki seveda skuša ustaviti življenje, moramo storiti vse, da bi tak proces preprečili. Drugič: če skušamo prebiti lupino tako, da jo prekoljemo, tvegamo, da zdrobimo tudi seme. Zelo pomemben se mi zdi nenasilen odnos. Uresničji pa se prav s poskusom, da bi zgnil ovoj, lupina, in sicer tako, da se lahko seme, ki pritiska od znotraj, osvobodi in vzklije.

Lahko sem videl, kako se je oporečništvo izrazilo na različnih straneh sveta, v Evropi, v Združenih državah in v Latinski Ameriki. Seveda ni razloga za nikakršno zgražanje, če je bil poudarek bolj na protestu: za mladega človeka je lažje protestirati kakor postavljati alternative. Še toliko težje pa je to v deželah, kot sta Sovjetska zveza in Združene države, kjer so razdalje resnično neznanske. Tam mlad človek pogosto ne ve, kje bi sploh začel; nima izkušenj, da bi lahko zarezal neposredno v resničnost, kakor bi se gotovo zgodilo, ko bi začel na majhnih prostorih, v omejenih dimenzijah; tu mislim čisto ozemeljsko (na primer v državah, kot sta denimo Malta ali Portoriko).

Pomembno je, da imajo mladi možnost začeti s svojimi poskusi z natančno določenih točk in da potem razširijo pahljačo svoje akcije. Če se vrnemo k zgodovini zadnjih desetih let, je bila ena najbolj pogostih tendenc protesta na eni in na drugi strani prav v tem, da so me mladi postavljali v položaj bega: in tu ne mislim samo na beg tistih, ki se omamljajo, ampak na vsako obliko bega pred resničnostjo.

V Ameriki sem na primer videl, kako številni mladi mislijo, da je pravi način, kako razrešiti problem, v tem, da si pečeš in potem ješ »integralen«, naraven kruh. Treba je še vse kaj drugega. Če hranjenje z integralnim kruhom postane sestavina načina življenja, boja v svetovnih okvirih, potem ima svoj smisel. Drugače se zoži na eno izmed oblik samoprevare.

Nikakor ne smemo izgubiti izpred oči dejstva, da velikanske razsežnosti res obstajajo in da se je s problemi treba spopasti tudi na tej ravni. Če hočemo, da nam uspe zgraditi nov svet in novega človeka, se moramo naučiti predvsem tega: z vsakim problemom se moramo spopasti hkrati na osebnem nivoju, na skupinskem nivoju in na makro nivoju, se pravi na nivoju velikih struktur. Danes ni več nobene možnosti, da bi se umaknili, da bi pobegnili, danes je ves svet manipuliran, upravljan, od mesta do dežele, in nobenega kotička na Zemlji ni, kamor bi se lahko zatekli z mislijo, da se bomo z begom rešili.

V današnjem svetu je vse pogojeno, včasih v številnih smereh hkrati, včasih na mračen in skriven način. Moramo se torej zavedati vseh teh različnih pogojenosti in razvijati sposobnost izbire, nove ustvarjalnosti, avtonomnosti.

Včasih oporečništvo združujejo s problemom naraščajočega nasilja. Kakšno je tvoje mnenje?

Treba je pozorno ločiti med nasiljem individualnega, osnovnega tipa in nasilnostjo strukturnega tipa. Včasih nasilja niti ne opazimo, ker pač ni

streljanja. Tu na Siciliji je bila Mussumeli vas, kjer se je zgodilo najmanj ubojev mafijskega tipa. Jasno je, zakaj: tu je živel šef vse sicilske mafije. Treba je presoditi določene situacije, v katerih se ljudje ne upirajo, kjer se nihče ne upira, ker nasilje deluje v strukturni obliki: če je struktura nasilna, se ji ljudje podredijo tako, da se deformirajo. Kot več, nekateri zgodovinarji trdijo, da je med fašizmom deformacija delovala v taki meri, da se je že mešala s soglasjem. Fašizmu je pogosto uspelo, da je vtisnil svoj pečat tudi nasprotnikom s tem, ko jih je prisilil, da so na določen način razmišljali o določenih stvareh. Naslednja logika nikakor ni naključna: kdor hoče udušiti ljudstvo, predvsem skrbi za lažno propagando, izloča vse možnosti, ki bi spodbujale in usklajevale ljudsko iznajdljivost, ustvarjalnost. Nikakor ni naključje, da take sile skušajo zagotoviti kulturo samo redkim izbrancem in jo onemogočajo, zanikajo vsem drugim, saj s tem samo utrjujejo njihovo podrejenost. Kadar gre za strukturno nasilje, najbolj subtilno in neopazno, se moramo vselej jasno zavedati, kakšne oblike moči, oblasti ga skušajo oblikovati.

Hebrejsko-krščanska kultura je na primer pripomogla pri ustvarjanju številnih pomembnih negativnih posledic tudi v okvirih družinskih odnosov. Dovolj je, če razmislimo o njeni predstavi ženske: jemlje jo kot podrejeno bitje, kot nekaj pogubnega. Še dandanes je naš svet v veliki meri obremenjen s to predstavo. Biti moramo pogumni in znova in znova povedati te stvari, čeprav s tem tvegamo navidezno banalnost. Še v sedemnajstem in osemnajstem stoletju so po cerkvah prepevali glasovi dečkov in skopljencev, tako imenovani beli glasovi, ženske pa niso mogle peti. Širok glasben sloj priča o tej vrsti sramote, ker se je potrjeval stari rek: »Taceant mulieres in ecclesia«. Še dandanes v katoliški cerkvi ženske ne morejo postati duhovniki . . .

Kadar je ljubezen samo dar samega sebe, moškega do ženske ali obratno, se po navadi spremeni v protivzgojno oporno točko: in to vselej, kadar se ne razvija avtonomnost, kadar v odnosu manjka vsakršna majevitična možnost, se pravi kombinacija spodbude in nujnosti po lastni osvoboditvi, tako kot pri delu babice, pri delu, ki je v bistvu občutljivo osvobajanje. Tradicionalno krščansko pojmovanje družinske institucije je nezadostno: že pri svojih koreninah. V zadnjih letih mi je to postajalo vedno bolj jasno. Treba se je torej potruditi, da bi stalno znova in znova odkrivali tudi v osebem in družinskem krogu.

V zvezi s tem imam pred očmi prav malo tolažilno podobo, in sicer podobo kola, ki v vinogradu podpira vinsko trto. Trta se naslanja na kol in se podreja njegovi obliki, njegovi smeri. In tu ne gre samo za vprašanje dobre volje: razviti se mora drugačen kriterij skupnega življenja. In to od najbolj preproste do najbolj kompleksne ravni.

INDUSTRIALIZEM IN POTROŠNIŠTVO

Vendar sta razvito stanje industrijske civilizacije in potrošništvo, ki je iz nje nastalo, zadali težak udarec podobi o kolu in trti. Industrializmu in potrošništvu lahko pripišemo marsikaj, procese, ki jih najbrž ni mogoče več ustaviti ali celo obrniti nazaj. Rad bi omenil nekatere od teh procesov: od-

seljevanje z dežele, skrepenelost in smrt ljudskih kultur, degeneracija družinskih odnosov; posledic je vendar nešteto. Spregovoriva o potrošništvu.

Glede na izjemno razsežnost problema bi rad poudaril samo nekatere točke. Spet se bom zatekel k prispodobi.

Če opazujemo galeba, in opazujemo ga, kadar je pri miru ali kadar stopica, se nam zdi njegova zunanost vsaj na videz neokretna. Vendar ne za letenje: in prav to je zanj bistveno. In kaj je bistvo človekove strukture? Za človeka je nujnost, da razume in ustvarja, da skuša doseči intuicijo v nepretrgani skrbi, da bi se dopolnil in izpopolnil: ta polna napetost je odločujoča za njegov razvoj. Tudi proizvajanje (že vsaj stoletje in pol vztrajamo pri tej nujnosti proizvajanja kot pri intimni človekovi potrebi) ima svojo vrednost samo kot operativno orodje ustvarjalnosti. Očitno je, da je treba preveriti, kaj proizvajamo, in če način proizvodnje ustreza zahtevam človeškega razvoja.

Hraniti se, je potrebno, in to s koreninami v vseh smereh: vendar pa moramo znati razločevati, ne smemo enačiti trobelike z žitom.

In vendar so nekateri procesi neustavljivi in ni jih mogoče vrniti nazaj . . .

Vse dotlej, dokler ne bomo rešili in razvili nekaterih temeljnih odnosov, ki so danes povsem zanemarjeni. Seveda, človeka je danes skoraj sram, da bi dve uri gledal galebov let . . . Ljudje mislijo, da je kultura samo prebiranje knjig. Če nam zmanjka sveže, neposredne notranje hrane, nimamo v sebi več česa razvijati. Če ljudje sestavljajo arhipelage milijard otokov, ki nimajo nobene možnosti komuniciranja, trpijo zaradi svoje osame. Potrošništvo je v določenem smislu tudi kazalec tega položaja: kadar je kdo obupan, je in pije prek svojih potreb. Tudi to je oblika samomora.

V zadnjih časih mi je pri razmišljanju v tej smeri veliko pomagalo pismo sina Amica; poslal mi ga je v obdobju, ko sem skušal dokončati in poglobiti koncept o utopiji in o odnosih, ki jih morajo ljudje imeti do utopije. Za seminar sem oblikoval nekaj vprašanj. Nekaterih se še spominjam: 1) Je resnično potreben cilj ali vsaj hipoteza, če se hočemo razvijati? 2) V kakšnih okoliščinah je utopija vitalna? 3) In kdaj je v nasprotju s tem prazno sanjarjenje? 4) Kako je mogoče pospeševati vzgojo, ki bi bila sposobna razvijati vitalno utopijo? Amico mi je med drugim pisal: Kristus, Bach, Marx so si prizadevali ustvariti utopijo. Tudi Marx, na srečo; in čeprav kritizira utopiste, v zadnjem delu svojega *Manifesta* tudi sam oblikuje neznansko utopijo. Drugi, je dodal Amico, so dali pomemben prispevek k razširitvi koncepta *odpora*: na primer Beethoven, Lenin, Gandhi . . . Obiskal sem Leninovo hišo v Moskvi in tam sem videl pet skodelic, ki so bile ravno tako počene in oškrbljene kakor v naših domovih. Nobene potrebe ni čutil, da bi spravil skupaj zbirko pet tisoč skodelic; zanj je bila prav kakor za Beethovna ali Gandhija nekaj golo funkcionalnega, ker so živeli za druge stvari. Njihove vizije so nosile v sebi občutek tragičnega. Vsakdo mora začutiti, da je vse tragedija, tudi kadar tega ni videti. Ne gre za to, da bi zaprli oči in potem zaradi tega manj obupavali, moramo jih odpreti, da bi se čisto do konca prepričali, kako globoka je tragedija. Prištati na obup je prelahko.

V neki tvoji opombi sem prebral: tokovi energije valovijo okoli nas, vidni in nevidni . . .

Ko je antični prerok mislil na prihodnost, je bil kakor človek, ki prihaja z ladjo: z nje najprej zagleda vrh gore v oblakih, potem jo vidi, kako se mu bliža, opazi gozdove v višjih legah in na koncu mu vse postane jasno in razvidno; ima vizijo nečesa, kar obstaja in čemur se bliža. Obstaja pa tudi tendenca življenja, ki nas nosi s sabo kakor reka. Vizija, ki jo moremo in moramo imeti o prihodnosti, je drugačna, popolnoma drugačna.

Ljudje se še niso naučili sanjati skupaj, ustvarjati svoje lastne vizije. Komajda so začeli preučevati metode v tej smeri. Kolikor se oblikuje ali se bo oblikovalo to utopično ustvarjanje, ta projekt, toliko bo šele lahko deloval kot element nujne želje po skupnem razvoju, in toliko bomo postopoma tudi mi dozoreli zanj. Ne more biti razvoja, če manjkata ta dva elementa: na prvem mestu občutek nujnosti, znanstvena vizija resničnosti, izbira in selekcija v zgodovini; drugič pa občestveni občutek življenja, hotenje, da bi ga skupaj načrtovali. Zmožnost utopične obdelave ne sme biti izčiščena samo na individualni ravni, ampak tudi na ravni skupine in številnih skupin skupaj: vse to bo moralo človeštvo ustvariti tako rekoč nanovo, premisliti bo moralo in doseči, da dozorijo intuitivne, umetniške kvalitete, obdelati bo moralo vse metode demokratičnega načrtovanja, ki pa jih mora še postopoma preučiti.

Vendar se vrniva zdaj k potrošništvu. Prihranil sem si drobno točko, ki bi jo bilo treba natančneje določiti, in čisto razumem, da se bo to lahko komu zdelo samovoljno. Potrošništvo in erotizem sta strani iste medalje, simptoma istega morečega obupa. Nekaj podobnega kot opijanje. Ne opija se Einstein, ki je vrh zanimanja za odkrivanje sveta, ne opija se mati, ki jo skrbi razvoj njenega otroka in njenega doma. Prav tako ne pade do določenega tipa erotizma človek, ki je resnično zaljubljen, saj čuti nujnost, potrebo po globokem, zdravem odnosu. V vsakem drugem primeru nas vodi pot do samouničenja.

Nobene zveri ni na svetu, ki bi bila sposobna tako uničevati kakor človek. Danes lahko v neizkušenih človekovih rokah izgine rak ali pa cela narava postane en sam pošasten rak. Vse se je globoko spremenilo in prenaradilo, tako da ni več mogoče imeti do narave odnosa, kot ga je človek ohranil še pred dvajsetimi, tridesetimi, petdesetimi leti. Problem — in tu se skriva bistvo — ni samo v tem, da se ljudje med sebo naučimo skupaj sanjati, ampak se moramo tega naučiti tudi skupaj s pticami, s cveticami. Sveti Frančišek je to doumel, in dejansko si ni prizadeval samo za skupnost menihov, ampak za skupnost vseh živih bitij. Če že kje, je meja sv. Frančiška v tem, ko je verjel, da je tudi klopa mogoče imenovati brata; imeti pa moramo pogum, da parazitom ne pustimo živeti.

Si na osnovi teh razmišljanj kdaj pomislil, da bi bilo morda treba optimistično spet začeti s točke nič?

Nikakor ne. Optimizem in pesimizem, na kakršnikoli ravni ju izražamo, se mi zdita neosnovan sentimentalizem. Treba si je biti na jasnem: če kmet dobro pozna svojo zemljo, svoja semena, svoj gnoj, potem lahko pridela in razvije kaj dobrega; če pa svoje zemlje in svojih semen ne pozna dobro, potem mu gre vse po zlu.

Namisel so mi prišle Gandijeve besede, ko je zatrjeval, da je bolje streljati kakor pobegniti. In dodal je še: bolje kot streljati pa je najti takšne oblike pritiska in boja (in tudi graditve, bi lahko dodali mi), ki so bolj učinkovite, bolj popolne, kot je streljanje.

Po mnenju nekaterih fizikov, ki spadajo med največje na svetu, bodo v nekaj borih desetletjih, morda še prej, celo zasebne skupine sposobne izdelati atomsko bombo. Ne vem, ali se bodo ljudje odločili za preživetje ali za samomor, o nečem pa sem prepričan: če se bodo odločili za preživetje, bodo prisiljeni iznajti novo kulturo, novo moralo, nov način organiziranja, ki pa bo vsekakor moral biti nenasilen. Kali tega organiziranja poganjajo že dandanes, vendar smo še v začetnem obdobju, čaka nas še ves razvoj. »Fizika ni umrla z Einsteinovo smrtjo,« odgovarjam tistim, ki pravijo, da sta bila Gandhi in Martin Luther King umorjena.

Mislím, da sem se v teh letih naučil še nečesa drugega in to tudi pogosto navajam. V osemnajstem stoletju so imele Benetke sedemindvajset tiskarn glasbenih tekstov: ljudje niso samo poslušali glasbo, ljudje so glasbo delali. Benetk ni zgradil arhitekt z velikim A. Ko so družine in delavci postavljali hišo, so pri tem ustvarjali umetnino, in cele Benetke so zrasle v tem ozračju. Vsaka hiša, trg ... drug trg ... In tako so počasi, z ustvarjalnim prebivalstvom, ki je izžvižgalo tudi Vivaldija, če si je po petnajstih dneh drznil ponoviti isti koncert pred javnostjo, Benetke postale kolektivna umetnina.

Samo pod enim pogojem lahko svet preživi in se ob tem razvija: načrt zemeljskega mesta ne sme postati samo naloga pesnikov, urbanistov, ekonomistov in znanstvenikov vseh sektorjev. Postati mora kolektivna umetnina: s prispevkom vsakogar, vsakogar med nami.

Prev. Jaša Zlobec

